

OSMANLI TAŞRA TEŞKİLÂTINDA KARAHİSÂR-I SÂHİB SANCAĞI'NIN İDÂRÎ YAPISI

Mustafa KARAZEYBEK*

ÖZET

Afyonkarahisar yöresi, 1428'de Germiyan hükümdarı II. Yakub Bey'in vefatı üzerine, vasiyeti gereğince kesin olarak Osmanlı Devleti idaresine girmiştir. Afyonkarahisar bölgesi Osmanlı idâresine geçtikten sonra bir sancak haline getirilerek Anadolu Eyaletine bağlanmış ve "Karahisâr-ı Sâhib" veya "Karahisar" sancağı isimleriyle anılmıştır.

Sancağın Anadolu Eyâleti'ne bağlı olma niteliği 1839'a kadar devam etmiş ve bu tarihte Hüdavendigâr adı altında teşkil edilen eyalete bağlanmıştır. Bundan başka; Çay, Çola ve Oynaş ise nahiye ve kaza olarak sürekli statü değiştirmişlerdir. XIX. yüzyılın sonlarında ise İshaklu ve Bayat gibi yeni nahiyeler ihdas edilirken, Şeyhlü ve Geyikler gibi daha önce Kütahya Sancağı'na bağlı olan merkezler, Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'na bağlanmış, bazı kazâlar da lağvedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karahisar-ı Sahib, Osmanlı Taşra teşkilatı, XVI-XIX. Yüzyıl

ABSTRACT

The area of Afyonkarahisar was included to administration of Ottomans State after the death of *Germiyan* sovereign Yakub II. Bey according to his testament. This area became a *Sancak* after the administration of Ottomans and tied to Anatolian Province of the stated, and named as "*Sancak of Karahisar*".

This states was maintained until the new organization in the XIX century, and this area was tied to a new province named "*Hüdavendigâr*". The center of the *Sancak* was the Karahisar city. Çay, Çola or Oynaş settlements were also changed their status continuous was sub district or district. The new townships such as Ishaklu and Bayat were created at the end of XIX century. Some settlements such as Şeyhlü and Geyikler were parted from *Sancak of Kütahya* and attached *Sancak of Karahisar-ı Sahib*, and districts were also abolished.

Key Words: Karahisar-ı Sahib, Administration of Ottomans, XVI-XIXth Centuries

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Tarih Uzmanı.

* * *

Osmanlı devlet teşkilatı, merkez ve taşra olmak üzere başlıca iki grupta incelenmektedir. Osmanlılar, coğrâfî saha olarak genişlemeye başlayınca, merkeze bağlı idârî birimler kurmaya ve bunların başına yöneticiler tayin etmeye başladılar. Merkezi idarenin, dışında kalan bu bölgelere taşra denilmekteydi¹. Osmanlı Devleti'nin özellikle XVII. yüzyılın başlarına kadarki döneminin idârî yapısı hakkında en teferruatlı bilgiyi *Tahrir Defterleri*'nden edinmekteyiz. *Tahrir Defterleri*; Osmanlı idaresine geçen bölgelerin gelir kaynaklarının tespiti, yerleşme merkezleri olan şehir, kasaba, köy, mezraa ve çiftliklerde oturan vergi vermekle mükellef evli veya bekar şahısların tek tek isimleri, ziraat sahaları, yetiştirilen mahsuller ile bunlardan alınan vergilerin tespiti amacıyla yapılan tahrirler sırasında tutulan defterlerdir. Bu defterler, genellikle her padişah değişikliğinde veya 10, 30, 40 senelik aralıklarla gerçekleştirilen tahrirlerle yenilenirdi². Tahrir defterlerinden başka, Osmanlı Devleti'nin idârî yapısı hakkında sancak tevcih defterleri, Şer'îyye sicil defterleri ve Osmanlı'nın son dönemi için salnâmelerden, bilgi edinmek mümkündür.

Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın idârî yapısını incelemeye başlamadan evvel, öncelikle Osmanlı taşra teşkilâtına kısaca değinmekte fayda vardır.

A) Osmanlı Taşra Teşkilâtı

Osmanlı Devleti'nin taşra idaresi aşağıdan yukarıya, köy, nâhiye, kazâ, sancak ve beylerbeyilik olmak üzere yapılanmıştır.

Köyler; şehir iskanından farklı olarak sadece toprak mahsulleri yetiştiren ve bununla geçinen, üzerinde yaşadığı toprak parçasıyla organik bir vahdet teşkil eden kır iskân merkezleriydi³. Buralarda toprağı işleyen re'âyâ ile birlikte sipahiler oturur ve sıkça

¹ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara 1997, s. 1.

² Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989, s. 6-7.

³ Ali Tanoğlu, "İskân coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metod", *Türkiyâ Mecmuası*, XI (İstanbul 1954), s. 11.

anlaşmazlıklara sebep olması nedeniyle sınırları belirtilirdi⁴. Köylerde idareci olarak imamlar ve sipahiler bulunurdu. Belli bir bölgedeki sınırları çizilmiş köylerin bir idârî merkez altında toplanmasıyla nâhiyeler oluşurdu.

Nâhiye; kazâlara tâbî köylerden, coğrâfî ve idârî manada sınırları çizilerek oluşturulan bölgeleri ifade eden bir tabirdir⁵. Osmanlılarda nâhiye tabiri muhtelif anlamlarda kullanılmıştır. XVI. asırda Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nda “Nâhiye” tabiriyle, hem bir kazâ bölgesi, hem de kazânın idârî manada alt birimi olan “nâhiye”nin kastedildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kazânın alt birimi şeklindeki nâhiyeler, ekseriyetle belli bir merkezi yani “nefsi” bulunmayan üniteler olup, coğrâfî ve iktisâdî açıdan mühim mevkiye sahip, geniş hududları bulunan kazâlarda daha bâriz olarak görülmektedir⁶.

Kazâ ise; bir kadının görev yaptığı yeri veya bir başka deyişle, bir kadının görev mıntikasını ifade ediyordu. Kazâlar köylerin birleşmesiyle teşekkül etmekteydi. Yönetici sınıf olarak kadı, alaybeyi ve subaşı bulunurdu. Kazâlarda reâyâ veya köylünün askerî olmayan şer‘î ve hukûkî davalarına mahallî kadılar bakarlardı. İnzibat işleri ise subaşılar tarafından yürütülürdü⁷. Osmanlılarda kadılar doğrudan bir alana veya bir zümreye tayin edildikleri gibi, bir tâife veya cemaata da tayin edilebilirlerdi. Bu takdirde kadı, göçer olan bu tâife ile birlikte dolaşabilirdi⁸. Bunların yanında Mühimme Defterleri'ndeki muhtelif hükümlerde “*Toprak Kadıları*” diye hitap edilen kadıların da, gezerek dâvâ dinledikleri anlaşılmaktadır.

Eyâlet ve sancak merkezlerinde veyâhut diğer kazâlarda görev yapan kadılar sancakbeyi ve beylerbeyine tâbî olmayıp doğrudan

⁴ Halil İnalçık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1987, s. XXVIII.

⁵ Tayyib Gökbilgin, “Nâhiye” mad., *İA*, IX, s.37-38.

⁶ F. M. Emecen, *Aynı eser*, s. 111.

⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I (4. baskı), Ankara 1982, s. 503.

⁸ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s.215.

devlet merkezine bağılıydı ve merkez ile yazışma yapabilirlerdi. Bu yönü ile kadılar, bölgelerinde tamamiyle bağımsızdılar⁹.

Kazâların bağılı buldukları idârî birimler ise sancaklardır. Sancaklar, Osmanlı taşra teşkilâtının kazâ ile birlikte iki temel unsurundan biridir. Osmanlı devletinde muhtelif zamanlarda yapılan tahrirler de sancak esas alınarak yapılır ve defterleri de sancak nazar-ı itibara alınarak tutulurdu. Sancak idaresinde yürütme gücünü temsilen sancakbeyi ve yargı gücünü temsilen kadı bulunurdu. Bunlar birbirlerinden bağımsız olarak bir denge içerisinde bölgelerini idare ederlerdi. Bey, kadının hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramayacağı gibi, kadı da beyin kuvvetine dayanmadan hükmünü uygulayamazdı¹⁰. Sancakbeyleri, beylerbeyilere tâbî olup mıntıklarındaki serbest timar yerlerden başka idareleri altındaki sancakların idârî, askerî ve âsâyiş işlerinden sorumlu idiler. Sefer sırasında beylerbeyinin emrinde sefere giderlerdi. Bazı sancaklarda şehzâdeler sancakbeyi olurlardı ki, bunların yetkileri çok daha fazla idi¹¹. Sancakların biraraya gelerek oluşturdukları yönetim birimine ise “*beylerbeyilik*”, “*mîr-i mîrânlık*” veya “*eyâlet*” denirdi.

Beylerbeyilik, Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında en geniş idârî birimdir. Eyaletin yöneticisi olan beylerbeyiler savaş esnâsında mıntıklarındaki sancakbeyleriyle tûmârlı sipahileri maiyetine alarak emredilen yerde orduya katılırlardı. Sefer dönemi hariç, beylerbeyilerin sancakbeyleri üzerindeki nüfûzu umûmî bir teftişten ibaretti. Beylerbeyi yalnız merkez sancağının yani “*Paşa sancağı*”nın idaresinden mesuldü¹². Osmanlılarda ilk defa I. Murad Rumeli'deki fetihlerin ardından kendisi Anadolu'da pâyitahtı Bursa'da otururken, Edirne'nin alınmasından sonra Rumeli topraklarını bir idâre altında toplayarak Beylerbeyilik hâline getirmiştir. Merkezi Edirne olan bu beylerbeyiliğe de Lelası Şahin'i tayin etmiştir¹³. Daha ziyade askerî bir hüviyet ile 1362 tarihinde kurulan Rumeli Beylerbeyiliği'nin

⁹ Aynı yer.

¹⁰ Mustafa Çetin Varlık, “Kütahya'nın Şehzâde Sancağı Olarak İdaresi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, V (İstanbul 1989), s. 315.

¹¹ İ. H. Uzunçarşılı, *Aynı eser*, aynı yer.

¹² Aynı yer.

¹³ Halil İnalçık, “Rumeli” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, IX, s.771.

arkasından ikinci olarak da H.795/ M. 1393 tarihinde merkezi önce Ankara ve sonra Kütahya olan Anadolu Beylerbeyliği kurulmuştur¹⁴. Fetret devrini takiben 1413'te üçüncü olarak da Amasya ve Sivas merkez olmak üzere Rum Beylerbeyliği ihdas edilmiş, daha sonra muhtelif sebeplerle eyâletlerin sayısı artırılmıştır¹⁵. Nitekim, XVI. yüzyılın başında dört beylerbeylik varken, yüzyılın sonunda bu sayı otuzu aşmıştır¹⁶.

B) XVI. Yüzyılda Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdârî Taksîmâtı

Afyonkarahisar yöresi, 1210'dan önce Türkler'in eline geçmiş, bir müddet Sâhiboğulları'nın hakimiyeti altında kalarak 1341'den sonra akrabalık münasebetiyle Germiyanogulları'nın idaresine dâhil olmuştur¹⁷. Yıldırım Bâyezid tarafından Osmanlı idaresine katılmış ancak, Ankara savaşıdan sonra tekrar Germiyan hükümdarı II. Yakub Bey'in eline geçmiş ve nihâyet 1428'de Yakub Bey'in vefâtı üzerine, vasiyeti gereğince kesin olarak Osmanlı idaresine girmiştir¹⁸. Afyonkarahisar bölgesi Osmanlı idâresine geçtikden sonra bir sancak haline getirilerek Anadolu Eyaletine bağlanmış ve “Karahisâr-ı Devle”, “Karahisâr-ı Sâhib” veya “Karahisar” sancağı isimleriyle anılmıştır. Sancak, Anadolu Eyâleti'ne bağlı olma niteliğini XVI. yüzyılda da sürdürmüştür. 1521-1522, 1523-1526, 1527, 1529-1530¹⁹ ve 1550-1551²⁰ tarihli sancak tevcih defterlerinde ve bu yüzyılda tutulan bütün tahrir defterlerinde Karahisâr veyâhut diğcr ismiyle

¹⁴ Mustafa Çetin Varlık, “XVI. yüzyıl Osmanlı idârî teşkilâtında Kütahya”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, II (İstanbul 1987), s. 202.

¹⁵ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, (Edt. Ekmelettin İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 225.

¹⁶ T. Baykara, *Aynı eser*, s.89-90.

¹⁷ Feridun Emecen, “Afyonkarahisar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I, s. 444.

¹⁸ *Aynı yer*.

¹⁹ Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilimdalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s 21, 22, 53.

²⁰ Feridun Emecen- İlhan Şahin, “Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I”, *Belgeler*, XIX/23 (Ankara 1999), s. 66-67.

Karahisâr-ı Sâhib Sancağı hep Anadolu Eyâleti sancakları arasında yer almıştır.

XVI. yüzyılda Karahisar'ın idârî yapısı hakkında en teferruatlı bilgi tahrir defterlerinde bulunmaktadır. Afyonkarahisar'ın bu yüzyıla ait üç Mufassal Timar Tahrir Defteri'yle bir Mufassal Vakıf Tahrir Defteri mevcuttur²¹. Yaptığımız çalışmada idârî taksimatın belirlenmesinde kaynak olarak daha fazla bu defterleri kullandık.

XVI. yüzyılın başlarındaki Karahisar'ın idârî taksimatı hakkında ilk bilgileri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Kataloğunda 230 numarada kayıtlı Mufassal Tahrir Defteri'nden tespit etmek mümkün olmaktadır. Eksik ve sahifeleri karışmış bir şekilde ciltlenmiş olan bu defter tarihsizdir. Ancak, içerisindeki bazı kayıtlardan II. Bâyezid döneminde tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu defterde, livanın ismi *Karahisar* olarak kaydedilmiştir. Nâhiyelerin tahririne başlanırken kullanılan, "*Nâhiye-i Çola der-liva-i Karahisar*", "*Nâhiye-i Oynaş der-liva-i Karahisar*", "*Nâhiye-i Sandıklı der-liva-i Karahisâr*" şeklindeki ifâdeler bunu açık bir şekilde göstermektedir. Defterde, Bolavadin, Çay, Çola, Şuhud, Oynaş, Sandıklı ve Elçi nâhiyelerinin mufassal olarak tahrirleri kaydedilmiştir. Bunlardan başka Şehr-ovası, Kırhisar, Sincanlu ve Barçınlu nâhiyelerinin de defterde varken, bunlara ait sayfaların bir şekilde kaybolduğunu bazı kayıtlar ortaya koymaktadır²².

²¹ Bu defterler için Bkz. Başbakanlık Arşivi (BA), *Maliyeden Müdevver (MAD)*, nr. 230; BA, *Tahrir Defteri(TD)* 147; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi(TK,KKA), *TD* 154; TK,KKA, *TD* 575.

²² Defter, "*Nâhiye-i Bolavadin der-liva-i mezkûr*" diyerek başlamaktadır (BA, *MAD*, nr. 230, s. 2.). Buradaki livanın ismi yerine "*mezkûr*" ifadesinin kullanılması defterde bundan önce de bir nâhiyenin kayıtlı bulunduğunu göstermektedir. Bunun yanında; "*Şehr-ovası'nda Karaca-hisar'ı bile yerler*" (BA, *MAD*, nr. 230, s. 167), "*Kır-hisar'da Sarnıç Köyü'ne bile mutasarrıflardı*" (BA, *MAD*, nr. 230, s. 231), "*an-ihisâb-ı Kaya-bazarı der-Sincanlu*" (BA, *MAD*, nr. 230, s. 36), "*Barçınlu'da Yüreğir nâm karyeyi bile yerler*" (BA, *MAD*, nr. 230, s. 106) şeklindeki kayıtlar, bu defterde mevcut olmasa bile Şehr-ovası, Kırhisar, Sincanlu ve Barçınlu nâhiyelerinin de varlığına delalet etmektedir.

Bu defterde, “Nâhiye” tabiri hem bir kazâ mıntikasını içine alan bir bölge, hem de kazânın bir alt birimi anlamlarında kullanılmaktadır²³. Çünkü, Bolavadin, Çola, Şuhud, Oynaş ve Sandıklı nâhiyelerinin doğrudan livaya tabi olduğu belirtilirken, Çay Nâhiyesi'nin Bolavadin'e ve Elçi Nâhiyesi'nin Sandıklı'ya tabi olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla livaya tabi “Nâhiye” tabiriyle kazâ bölgesi, Çay ve Elçi için kullanılan “Nâhiye” tabiriyle de idârî manada kazânın alt birimi kastedilmektedir. Bu bilgiler ışığında Karahisâr'ın II. Bâyezid (1481-1512) dönemindeki idârî taksîmâtı şöyledir:

Tablo I: Karahisar Livası

Kazâlar	Karahisar	Barçınlu	Bolavadin	Çola	Şuhud	Oynaş	Sandıklı
Nâhiyeler	Şehr-ovası Kırhisar Sincanlı		Çay				Elçi

Sözkonusu defterde, Karahisar Kazâsı'na bağlı nâhiyeler ile Barçınlu Kazâsı eksik olduğu için buralara bağlı köy, mezraa, yaylak ve kışlaklar hakkında bilgimiz yoktur. Ancak diğer kazâ ve nâhiyelere ilişkin teferruatlı bilgi mevcuttur. Bu dönemde Bolavadin şehrinde 11 mahalle vardır. Ayrıca Çay Nâhiyesi'yle birlikte Bolavadin Kazâsı'na bağlı 41 köy, 5 mezraa, 1 kışlak ve 1 çayır bulunmaktadır. Çola Kazâsı'nda şehir mevcut olmayıp, 39 köy, 15 mezraa, 6 yaylak ve 1 çiftlik vardır. Şuhud Kazâsı mevcut kazâların en büyüğüdür. Şuhud kasaba mahiyetinde olup 9 mahalleden oluşmaktadır. Bu kazâyâ bağlı 86 köy, 21 mezraa, 8 yaylak ve 4 çayır bulunmaktadır. Oynaş Kazâsı'nda da bir şehir merkezi yoktur. Bu kazâyâ bağlı 17 köy, 12 mezraa, 6 yaylak, 1 çayır ve 1 çiftlik vardır. Kasaba şeklinde merkeze sahip kazâlardan birisi de Sandıklı'dır. Sandıklı'nın 8 mahallesi vardır. Sandıklı Kazâsı'na bağlı 47 köy, 13 mezraa, 7 yaylak ve 2 çayır kayıtlıdır. Sandıklı'ya tabi olan Elçi Nâhiyesi'nde de şehir merkezi olmayıp, bu nâhiyeye bağlı 71 köy ve 8 mezraa bulunmaktadır.

II. Bâyezid döneminin hemen arkasından Yavuz Sultan Selim'in saltanatının ilk yıllarında tutulmuş, 919 (1513) tarihli

²³ Nâhiye'nin bölge manasında kullanılması hususuna Mustafa Çetin Varlık da işaret etmektedir (M. Ç. Varlık, “Osmanlı idârî teşkilâtında Kütahya”, s. 230).

Anadolu Vilâyeti'ne ait bir kadı defterinden II. Bâyezid dönemindeki kadılıkların Yavuz Sultan Selim zamanında da Çola hariç aynen mevcudiyetini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Bu tarihte Karahisar Livası'nda; Nefs-i Karahisar, Sandıklı, Bolavadin, Şuhud, Oynaş, ve Barçınlu kadılıkları vardır²⁴.

Kânûnî Sultan Süleyman döneminin idârî taksîmâtı hakkında bize geniş bilgi veren tahrir defterleri bulunmaktadır. Bu defterler arasında özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Tahrir Defterleri Kataloğunda kayıtlı 147 numaralı Mufassal Tahrir defteri²⁵ ile bu defter esas alınarak tertip edilmiş olan 438 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu defterinde²⁶ düzenli bilgi bulmak mümkündür. Ayrıca 162 numaralı Anadolu Eyâleti sancaklarına ait icmal defterindeki²⁷ Karahisâr-ı Sâhib Sancağı ile ilgili bilgiler, bu defterin de muhtemelen 147 numaralı defterden çıkarılan bir icmal defteri olması nedeniyle aynı doğrultudadır. 438 numaralı defterin tutuluş tarzı, Anadolu Eyâleti'ne bağlı sancakların idârî taksimatını belirlemede büyük kolaylık sağlamaktadır. Çünkü, tahrir defterleri genellikle nâhiye esas alınarak tutulduğundan, kazâların belirlenmesinde ve nâhiyelerin hangi kazâlara bağlı olduğunu tesbit etmekte güçlük çekilmektedir. 438 numaralı defter ise kazâ esas alınarak tutulmuş ve nâhiyelerin hangi kazâlara bağlı olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir.

II. Bâyezid döneminde sancağın ismi “*Karahisar*” şeklinde yazılmış olmasına karşılık Kânûnî dönemi tahrirlerinde genellikle “*Karahisâr-ı Sâhib*” şeklinde kaydedilmiştir. Bu dönemde sancağa bağlı beş kazâ vardır. Bunlardan ilki sancağın merkezi olan Karahisar Kazâsı'dır. Kazâ merkezi, kazâyâ ve sancağa ismini veren Karahisar şehridir. 1528 tarihli mufassal defter ile 438 numaralı defterde Karahisar şehrine ait 34 mahalle kaydedilmiştir. Karahisar Kazâsı, sancağın en büyük kazâsı olup bu kazâyâ bağlı dört nâhiye mevcuttur. Karahisar şehri ve şehir çevresindeki köyleri içine alan nâhiyenin ismi

²⁴ Turan Gökçe, “Anadolu Vilâyeti'ne Dâir 919 (1513) tarihli bir kadı defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX (İzmir 1994), s. 245.

²⁵ BA, TD 147. Bu defter H.935/ M. 1528 tarihlidir.

²⁶ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), I, Ankara 1993.

²⁷ BA, TD 162.

Şehr-âbâd'dir²⁸. Bu nâhiye için aynı zamanda yalnızca "*Şehr Nâhiyesi*"²⁹ veyahut "*Şehr-ovası Nâhiyesi*"³⁰ isimleri de rahatlıkla kullanılmaktadır. Şehr-âbâd Nâhiyesi'nde 81 köy, 19 mezraa, 10 çiftlik, 28 çayır, yaylak ve zemin vardır. Karahisar Kazâsı'na bağlı ikinci nâhiye Kırhisar'dır. Bu nâhiyenin şehir merkezi olmayıp, 110 köy, 85 mezraa, 28 çiftlik, 39 çayır, yaylak, kışlak ve zemini vardır. Diğer nâhiyeler ise, bugünkü Sinanpaşa ve çevresini içine alan Ulu-Sincanlu (Büyük Sincanlu) ve Kiçi-Sincanlu (Küçük Sincanlu) nâhiyeleridir. Bu nâhiyelerde de şehir merkezi yoktur. Ulu-Sincanlu Nâhiyesi'ne bağlı 54 köy, 14 mezraa, 18 çiftlik, 36 çayır ve yaylak vardır. Kiçi-Sincanlu'da ise 6 köy, 3 mezraa, 1 çiftlik ile 8 çayır ve yaylak mevcuttur.

Sancağa bağlı ikinci kazâ Sandıklı'dur. Kazânın merkezi olan Sandıklı, kasaba niteliğinde olup 8 mahalleden oluşmaktadır. II. Bâyezid döneminde Sandıklı'ya bağlı olan Elçi Nâhiyesi bu dönemde mevcut olmayıp sözkonusu nâhiyeye bağlı olan yerleşim birimleri Sandıklı Nâhiyesi'ne dahil edilmiştir. Ayrıca yine II. Bâyezid döneminde mevcut olan Çola Kazâsı, Sandıklı Kazâsı'na bağlı bir nâhiye haline getirilmiştir. Sandıklı'ya bağlı 116 köy, 34 mezraa, 21 çiftlik, 109 çayır, yaylak ve kışlak vardır. Sandıklı'ya tâbi Çola nâhiyesinde ise 44 köy, 12 mezraa, 5 çiftlik ile 46 çayır, yaylak ve zemin vardır.

Üçüncü kazâ Şuhud'dur. Şuhud'un merkezi de kasaba şeklinde olup 9 mahallesi vardır. Bu kazâyâ bağlı 124 köy, 43 mezraa, 11 çiftlik, 72 çayır ve yaylak vardır.

²⁸ Bazı örnekler için bkz. BA, TD 147, s. 26 v.d.; BA, MAD, nr. 923, s.16; BA, MAD, nr. 162, s.89 vb.

²⁹ BA, TD 147, s. 29, 32, 52. 92, 354.

³⁰ Bazı kayıtlarda Şehr-ovası isminin Karahisar veya Şehr-âbâd nâhiyesi karşılığı olarak kullanıldığı görülür. Meselâ "*Nâhiye-i Şehr-ovasında Mal-öyüğü ve Çıkrık nâm karyelere bile tasarruf ider.*" (BA, TD 147, s.81); "*Çiftlik-i İki-Sucu der-karye-i Susuz tâbi'-i Şehr-ovası*", (BA, TD 147, s. 88) şeklinde kayıtlar vardır. Burada zikredilen Mal-öyüğü ve Çıkrık köyleri aynı defterde Şehr-âbâd Nâhiyesi'ne bağlı köyler arasında gösterilir iken (BA, TD 147, s. 39,40.), Susuz köyü'nün de Karahisar'a bağlı olduğu belirtilmektedir (BA, TD 147, s. 479.). Bu kayıtlar Şehr-ovası isminin hem Şehr-âbâd hem de Karahisar yerine kullanıldığını göstermektedir.

Diğer bir kazâ olan Bolavadin'in merkezi de yine kasaba niteliğinde olup 11 mahalleden müteşekkil Bolavadin şehridir. Bu kazâyâ bağlı 49 köy, 14 mezraa, 4 çiftlik, 34 çayır, yaylak ve kışlak vardır. II. Bâyezid dönemindeki Çay Nâhiyesi, nâhiye statüsünden çıkarılarak buraya bağlı yerleşim birimleri Bolavadin'e bağlanmıştır. Sancağa bağlı son kazâ Barçınlu'dur. Bu kazânın *nefsi* yani şehir merkezi yoktur. Barçınlu Kazâsı'na bağlı 121 köy, 105 mezraa, 6 çiftlik ile 41 çayır, yaylak ve kışlak mevcuttur.

Kânûnî dönemi defterlerine göre Bu dönemdeki ismiyle Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın idârî taksimatı şöyledir:

Tablo II: Karahisâr-ı Sâhib Livası³¹

Kazalar	Karahisâr	Sandıklı	Şuhud	Bolavadin	Barçınlu
Nâhiyeler	Şehr-âbâd Kırhisâr Ulu-Sincanlu Kiçi-Sincanlu	Çola			Oynaş

Kanûnî döneminden sonra tarihsiz olan ancak tahminimize göre II. Selim'in(1566-1574) saltanat yıllarına ait olduğunu düşündüğümüz iki icmal defteri bulunmaktadır. Bu defterlere göre Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın idârî taksimatı şöyledir:

MAD 152 ³²	MAD 923 ³³
Karahisar Nâhiyesi	Şehr-âbâd Nâhiyesi
Sandıklı "	Kırhisar "
Çola "	Sincanlu "
Şuhud "	Sandıklı "
Bolavadin "	Çola "
Barçınlu "	Şuhud "
	Bolavadin "
	Barçınlu "

Bu defterlerden 152 numaradaki "nâhiye" tabiriyle kazâ bölgesi kastedilirken 923 numaralı defterde kazânın alt birimi olan "nâhiye"nin kastedildiği kanaatindeyiz.

³¹ BA, TD 438, s. 155-211, 136-141.

³² BA, MAD, nr. 152, 124b-137a.

³³ BA, MAD, nr. 923, s. 16-194.

XVI. yüzyılda Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'na ait son Mufassal Timar Tahrir Defteri II. Selim'in saltanatında düzenlenmiş olup H.980/M.1572 tarihlidir³⁴. Bu defter nâhiye esasına göre tutulmuş olduğundan kazâ taksimatı hakkında bilgi vermemektedir. Ancak nâhiye yapısı incelendiğinde sancağın idârî taksimatının, Kânûnî döneminde tutulmuş olan mufassal defterle büyük ölçüde aynı olduğunu göstermektedir. Bu iki defter arasındaki fark, Kânûnî dönemindeki Kırhisar Nâhiyesi'nin, II. Selim döneminde Kayırhisar³⁵ ve Kırhisar³⁶ isimlerinde iki nâhiyeye bölünmüş olmasıdır.

II. Selim devrinde sancakta 1 şehir ve üç kasaba görünmektedir. Karahisar 34 mahalleden oluşan bir şehirdir. Bolavadin, Şuhud ve Sandıklı kasaba hüviyetinde olup, Bolavadin'de 10, Şuhud'da 9 ve Sandıklı'da 5 mahalle bulunmaktadır. Kayırhisar, Kırhisar, Ulu-Sincanlı, Kiçi-Sincanlı, Barçınlu, Oynaş ve Çola nâhiyelerinde ise “*nefs*” tabir edilen bir şehir merkezi bulunmamaktadır. Bu nâhiyeler, belli bölgelerdeki kır iskân merkezlerinin biraraya getirilmesiyle oluşturulan idârî birimlerdir.

Tablo III: 1572'de Sancağın nâhiye altı idari birimleri :

Nâhiyeler	Mahalle	Köy	Mezraa	Çiftlik	Çayır, Yaylak, Kışlak vs.
Şehr-âbâd	35	61	29	14	18
Kayırhisar		75	40	27	21
Kırhisar		30	42	12	29
Ulu-Sincanlı		36	12	14	34
Kiçi-Sincanlı		6	3	-	4
Bolavadin	10	45	21	2	37
Barçınlu		130	122	6	66
Oynaş		8	19	3	17
Şuhud	9	110	41	14	96
Sandıklı	5	113	43	14	136
Çola		39	22	5	62

Tablo IV: H. 983/M. 1575 tarihli Vakıf Tahrir Defteri'ne göre Karahisâr-ı Sâhib Livası'nda bulunan nâhiyeler³⁷:

Şehr-âbâd	Barçınlu
-----------	----------

³⁴ TK,KKA, TD 154.

³⁵ TK,KKA, TD 154, 37b.

³⁶ TK,KKA, TD 154, 61b.

³⁷ TK,KKA, TD 575.

Kırhisar	Şuhud
Ulu-Sincanlu	Sandıklı
Bolavadin	

C) XVII-XIX. Yüzyıllarda Afyonkarahisar'ın Kaza Ve Nâhiyeleri

XVI. yüzyılda sancağın merkez kazâsının ismi *Karahisar* iken XVII. yüzyılda *Karahisâr-ı Sâhib Kazası* şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Yine daha önce Karahisar Kazâsı'na bağlı bir nâhiye durumunda olan Sincanlu, bu dönemde müstakil kazâ olmuştur. II. Bâyezid döneminde Bolavadin'in nâhiyesi iken daha sonra nâhiyelikten çıkarılarak Bolavadin'e dahil edilen Çay da yine kazâ haline gelmiştir. XVI. yüzyılda sürekli mevcut olan Barçınlu Kazası XVII. yüzyılın ilk yarısında Barçınlu ve Nevâhî-i Barçınlu isminde iki kazâ haline gelmiştir. Ayrıca, önceki yüzyılda kazâ veya nâhiye olarak hiç rastlamadığımız Karamık Kazâsı'nın teşkil edildiği görülmektedir. XVI. yüzyılda bazen Sandıklı'ya bağlı bir nâhiye, bazen bir kazâ olarak gördüğümüz Çola ise, *Çola-âbâd* ismiyle kazâ şekline dönüşmüştür. Bu dönemdeki kazâlar aşağıda tablo halinde gösterilmiştir. XVII. yüzyılın sonunda bu kazâların aynen devam ettiğini H. 1106/M. 1694 tarihli Afyon Şer'iyeye Sicil Defteri'ndeki kayıtlar ortaya koymaktadır³⁸. Bu defterde, Karahisâr-ı Sâhib Kazâsı'na bağlı Şehr-âbâd Nâhiyesi³⁹ ve Sincanlu Nâhiyesi⁴⁰; Sincanlu Kazâsı'na bağlı Ulu-Sincanlu Nâhiyesi⁴¹ ile Çola-âbâd Kazâsı'na bağlı Çola veya Çöl-âbâd⁴² olarak kaydedilen nâhiyeler bulunmaktadır. H. 1030/M. 1621 tarihli Hâne-i Avârız Defteri'ne göre Karahisâr-ı Sâhib Livası Kazaları şunlardır⁴³: Karahisâr-ı Sâhib, Nevâhî-i Barçınlu, Sincanlu, Şuhud, Bolavadin, Karamık, Çay, Sandıklı, Barçınlu, Çola-âbâd. Evliya Çelebi'ye göre ise XVII.

³⁸ Afyon Şer'iyeye Sicili (AŞS), *Defter* 523, 73b/236, 78a/250.

³⁹ *Aynı defter*, 42a/154.

⁴⁰ *Aynı defter*, 51b/174.

⁴¹ *Aynı yer*.

⁴² *Aynı defter*, 38b/145.

⁴³ BA, MAD, nr. 2751, s. 60-61.

yüzyılda; Merkez, Sandıklı, Sıçanlı, Şuhud, Cule, iki Barçınlar, Kırarak ve Çal kazâları vardır⁴⁴.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'ndaki kazâlar XVII. yüzyıldaki kazâlar ile aynıdır. Bu hususu aşağıda tabloda verdiğimiz gibi 1719 tarihli bir şer'iyeye sicil kaydı açık bir şekilde göstermektedir. Nâhiyeleri ise 1698-1713 tarihleri arasındaki kayıtları içeren bir timar der-dest defterinden tespit etmek mümkündür. Söz konusu deftere göre bu yüzyılın başındaki nâhiyeler II. Selim zamanındaki nâhiyeler ile tamamiyle aynıdır. Burada bir noktaya daha işaret etmemiz gerekir ki, Karahisar veya Karahisâr-ı Sâhib olarak zikredilen, sancağın merkez kazâsı için ilk defa "Afyonkarahisar" ismi H. 1119/M. 1707⁴⁵ ve H. 1130/M. 1717⁴⁶ tarihli şer'iyeye sicil kayıtlarında karşımıza çıkmaktadır.

Tablo VI: XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Kazâ ve Nâhiyeler:

1719 Tarihinde Kazalar ⁴⁷	1698-1713 Tarihinde Nâhiyeler ⁴⁸
Karahisâr-ı Sâhib	Şehr-âbâd
Sincanlu	Kayırhisar
Bolavadin	Kırhisâr
Çay	Ulu-Sincanlu
Barçınlu	Kiçi-Sincanlu
Nevâhî-i Barçınlu	Bolavadin
Şuhud	Barçınlu
Karamık	Oynaş
Sandıklı	Şuhud
Çola-âbâd	Sandıklı
	Çola

Karahisâr-ı Sâhib Sancağı, 1839'da Hüdâvendigâr adı altında teşkil edilen eyaletin içinde sayıldı. Önceleri merkezden tayin edilen sancak beyleri tarafından idare edilmekte iken, bu tarihte kaymakamlık, 1867'de mutasarrıflık olarak idare teşkilatındaki yerini

⁴⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, IX, (Haz. Mümin Çevik vd.), İstanbul 1984, s. 17; Burada Sıçanlı, Cule, Kırarak ve Çal şeklinde yazılmış olan kazâlar, Sincanlu, Çola, Karamık ve Çay kazaları olmalıdır.

⁴⁵ AŞS, *Defter* 529, 329.

⁴⁶ AŞS, *Defter* 532, 19.

⁴⁷ AŞS, *Defter* 532, 48.

⁴⁸ BA, MAD, nr. 15270, s. 199-247.

korudu⁴⁹. 1839'dan sonra sancağa bağlı kazâları 1848 tarihli bir şer'iyeye sicil kaydından⁵⁰ tespit etmek mümkündür. Bu kayda göre kazâlar şunlardır: Karahisâr-ı Sâhib, Sincanlu, Bolavadin, Çay, Nevâhî-i Barçın, Hân-Barçın, Şuhud, Karamık, Sandıklı, Çöl-âbâd. Bu tarihteki kazâların XVIII. yüzyıldaki kazâlardan tek farkı Barçınlu'nun Han-Barçın şekline dönüşmesinden ibarettir. Bu kaydın bulunduğu defterde Şehr-âbâd, Sincanlu ve Ulu-Sincanlu nâhiyelerine dair kayıtlar da mevcuttur⁵¹.

XIX. yüzyılın sonlarına ait kazâ ve nâhiyeleri 1882-1883 ve 1889-1891 tarihli şer'iyeye sicil defterlerinden tespit edebilmekteyiz. Bu defterlere göre, daha önce mevcut olan Nevâhî-i Barçınlu, Karamık ve Çola-âbâd kazâları ortadan kalkarken, Çal Kazası isminde Yeni bir kazâ oluşmuştur⁵². Barçınlu Kazâsı'nın ismi ise Aziziye şekline dönüşmüş⁵³, Çay Kazâsı da Bolavadin'e bağlı bir nâhiye haline gelmiştir⁵⁴. Diğer taraftan, Karahisâr-ı Sâhib Kazası'na bağlı olarak geçen Şehr-âbâd Nâhiyesi'nin ismi *Etrâf-ı şehr* olarak değişmiş⁵⁵ ve daha önce Kütahya Sancağı'na bağlı olan Şeyhlü, Karahisâr-ı Sâhib Kazâsı'na bağlı bir nâhiye haline gelmiştir⁵⁶. Bunlardan başka, Bolavadin Kazâsı'na bağlı İshaklı⁵⁷ ve Aziziye Kazası'na⁵⁸ bağlı Bayat⁵⁹ nâhiyeleri ihdas edilirken, yine daha önce Kütahya Sancağı'na

⁴⁹ F. Emecen, "Afyonkarahisar", s. 444.

⁵⁰ Naci Şahin, *568 Numaralı Karahisâr-ı Sâhib Şer'iyeye Sicili'ne Göre Afyon* (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1998, s. 303/194.

⁵¹ *Aynı eser*, s. 263/152, 308/197.

⁵² Zübeyde Tiryakioğlu, *612 Numaralı Karahisâr-ı Sâhib Şer'iyeye Sicili*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1996, s. 193/98; N. Şahin, *Aynı eser*, s. 374/240.

⁵³ Z. Tiryakioğlu, *Aynı eser*, s. 123/38; N. Şahin, *Aynı eser*, s. 152/16, 463/325, 534/399.

⁵⁴ Suzan Gedizli, *618 Numaralı Karahisâr-ı Sâhib Şer'iyeye Sicili*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1997, s. 228/105, 249/128.

⁵⁵ *Aynı eser*, s. 306/183.

⁵⁶ Z. Tiryakioğlu, *Aynı eser*, s. 396/297.

⁵⁷ S. Gedizli, *Aynı eser*, s. 283/161.

⁵⁸ Aziziye'nin nâm-ı diğeri Barçınlu'dur (Z. Tiryakioğlu, *Aynı eser*, s. 123/38.).

⁵⁹ S. Gedizli, *Aynı eser*, s. 152/16, 463/325.

bağlı olan Geyikler, Sandıklı Kazası'na bağlı bir nahiye olmuştur⁶⁰. Bu bilgiler ışığında 1882-1891 yıllarında kazâ ve nahiye dağılımı şöyle olmaktadır:

Tablo VII: 1882-1891 Tarihlerinde Karahisâr-ı Sâhib Sancağı Kazâları:

Kara Hisâr-ı Sâhib Kazâsı Etraf-ı şehir nâhiyesi Sincanlı nâhiyesi Şeyhlü nâhiyesi	Aziziye nâm-ı diğer Barçınlı Kazâsı Bayat Nâhiyesi
	Sincanlı Kazâsı
	Şuhud Kazâsı
Bolavadin Kazâsı Çay Nâhiyesi İshaklı Nâhiyesi	Sandıklı Kazâsı Geyikler Nâhiyesi
	Çal kazâsı

Yüzyılın sonlarına ait salnâmelerde ise kazâ ve nâhiyeler birbirleri ile aynıdır. Ancak, salnâmelerdeki bilgilerden, 1890'lı yıllarda kazâ ve nâhiyelerde ufak bazı değişikliklerin olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablo, daha önceki bilgilerle karşılaştırıldığında açık bir şekilde bunu ortaya koymaktadır.

Tablo VIII: Salnâmelere Göre XIX. yüzyılın sonundaki Kazâ ve Nâhiyeler⁶¹

Karahisar Kazâsı Şuhud Nâhiyesi ⁶² Sincanlı Nâhiyesi	Bolavadin Kazâsı İshaklı Nâhiyesi Çay Nâhiyesi ⁶³
Aziziye Kazâsı Hanbarçın Nâhiyesi	Sandıklı Kazâsı Şeyhlü Nâhiyesi Geyikler Nâhiyesi Dazkırı Nâhiyesi

SONUÇ

Germiyan hükümdarı II. Yakub Bey'in vefatı ve onun vasiyeti gereği kesin olarak Osmanlı idaresine geçmiş olan Karahisar yöresi, Osmanlı idaresine geçmesinin ardından bir sancak haline getirilerek

⁶⁰ Aynı eser, s. 503/368.

⁶¹ *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*, 1313 senesi, 22. def'a, s. 358-385.; *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*, 1314 senesi, 23. def'a, s. 262-290, 305; *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*, 1315 senesi, 24. def'a, s. 178-207, 305; *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*, 1316 senesi, 25. def'a, s. 171-192.

⁶² 1315 ve 1316 yılı salnâmelerinde "nâm-ı diğeri Sinan Paşa" şeklinde yazılmıştır (1315 *Salnâmesi*, s. 188; 1316 *Salnâmesi*, s. 178).

⁶³ 1316 yılı salnâmelerinde "Çay Belediyesi" şeklinde yazılmıştır (1316 *Salnâmesi*, s. 185).

Anadolu Beylerbeyiliği'ne bağlanmıştır. Sancağın ismi önceleri *Karahisar*, daha sonra ekseriyetle *Karahisâr-ı Sâhib* olarak kullanılmıştır. Sancağın merkezi her zaman için *Karahisar* kazâsı olmuştur. Karahisar, Bolavadin, şuhud, Sandıklı ve Barçınlu kazâları her yüzyılda mevcudiyetini sürdürmüştür. Ancak bunlardan Barçınlu Kazâsı zaman zaman bölünerek iki kazâ haline gelmiş, bazen de isim değiştirmiştir. Bunlardan başka, Çay, Çola ve Oynaş ise nâhiye ve kazâ olarak sürekli statü değiştirmişlerdir. Karahisâr-ı Sâhib Sancağı, 1839'da Hüdâvendigâr adı altında teşkil edilen eyalete bağlanmış, XIX yüzyılın sonlarında ise İşhaklı ve Bayat gibi yeni nahiyeler ihdas edilirken, şeyhlü ve Geyikler gibi daha önce Kütahya Sancağı'na bağlı olan yerleşim merkezleri Karahisar-ı Sâhib Sancağı kazâlarına bağlı nahiyeler haline gelmiştir. Bununla birlikte bazı kazâlar lağvedilmiş ve Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki bu yapılanma büyük ölçüde Cumhuriyet dönemindeki idârî yapılanmaya temel teşkil etmiştir.